

УДК 159.922 — 0,53.6

Г. Ш. Коваль — старший викладачОдеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра загальної та соціальної психології**ОСНОВНІ НОВОУТВОРЕННЯ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ТА
ПСИХІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ЯК ЙОГО НЕМИНУЧИЙ АТРИБУТ**

У цій статті розглядаються поняття психічної стабільності та нестабільності як загальнопсихологічного явища. Розкривається специфіка кризи підліткового віку та його новоутворення з їх неминучою нестабільністю.

Ключові слова: психічна нестабільність, криза, новоутворення, підліток, підлітковий вік.

Про підлітковий вік написана величезна кількість літератури. Дослідження, які стосуються тим чи іншим чином підлітків, проводилися в рамках багатьох наук — психології, педагогіки, юриспруденції, кримінології, фізіології, медицини тощо. Більшість вчених не обійшли своєю увагою цю складну та багатогранну тему.

Аналіз літературних джерел з цього питання показав, що одним з основних новоутворень підліткового віку є стан психічної нестабільності. Проте чіткого визначення, характеристики та критеріїв поняття «стабільний або нестабільний психічний стан людини» на сьогоднішній день не існує. Так само не структуровані прояви психічної нестабільності як неминучого атрибуту підліткового віку.

Виявлений факт зумовив необхідність розробки власного трактування цього поняття та розгляду деяких проявів психічної нестабільності в підлітковому віці.

З цією метою нами розглянуті думки вчених на трактування понять «стан», «стабільність» та «нестабільність».

Психологічна наукова література визначає стан людини в самому загальному виді як характеристику будь-якої системи, що відображає її положення відносно координатних об'єктів середовища. Це поняття ділиться на зовнішньо та внутрішньо спостережуване. Під внутрішньо спостережуваним станом розуміється зафіксоване свідомістю суб'єкта на певний момент часу інтегральне відчуття благополуччя (неблагополуччя), комфорту (дискомфорту) в тих або інших підсистемах організму або всього організму в цілому. Під зовнішньо спостережуваним станом розуміється ступінь благополуччя (неблагополуччя), комфорту (дискомфорту) людини, яка визначається за зовнішньо читаними ознаками. Стан людини виступає регулятивною функцією адаптації до навколишньої ситуації та середовища.

Проблема психічних станів детально була розглянута Н. Д. Левітовим. На думку автора, яку підтримують й інші дослідники, психічні стани розглядаються як «...цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, яка зображує своєрідність психічних процесів залежно від відображуваних предметів та явищ дійсності, попередніх станів та властивостей особи» [7, с. 20].

Аналогічної точки зору дотримуються так само Е. І. Кіршбаум та А. Є. Єремеева [3, с. 8]: «Психічні стани можна розглядати як прояв усіх психічних компонентів за певний період часу. Це певна єдність та цілісність усіх психічних елементів, і ця цілісність характеризується відносною стабільністю, особливою структурою та змістом». Автори вважають, що будь-який психічний стан унікальний, оскільки

система компонентів завжди складається по-своєму. Ця система, що тимчасово утворилася, має відносну тимчасову стабільність.

У визначенні психічного стану, запропонованому В. Н. Мясіщевим [9], відзначається, що психічні стани служать фоном для психічних процесів через їх меншу рухливість, так би мовити, більшу «сталу часу». Як вказує автор, ще повільніше змінюються властивості особистості. За часовими параметрами стани займають проміжне положення між процесами та властивостями особистості.

На думку Ганзена В. А. [2], психологічний рівень станів людини відображається в зміні психічних функцій та настрою. Характеристики поведінки, діяльності та відношення людини в тому або іншому стані об'єднані на соціально-психологічному рівні.

У зв'язку з цим, ґрунтуючись на трактуванні поняття «стан», ми можемо констатувати, що зміну стану у суб'єкта можна визначити за допомогою певної системи координат.

Під системою координат ми розуміємо критерії, відхилення від яких є показником нестабільності стану організму. Координатними об'єктами можуть бути, в першу чергу, норми, прийняті в психології, юриспруденції, медицині, соціології тощо.

Прикладом системи координат в психології може бути поняття «норми». Учені-психологи виділяють 3 основні види норм: статистичну, фізіологічну та індивідуальну.

На думку Л. С. Виготського, про психічну норму можна говорити тоді, коли фізіологічні та психофізіологічні функції головного мозку, які лежать в основі психічних процесів, знаходяться в межах фізіологічної норми, а психічні складові особи (сприйняття, пам'ять, увага та ін.) знаходяться в межах статистичної норми, яка визначається за допомогою експериментально-психологічних методів [1].

Поняття «стабільний» (лат. *Stabilis*) довідкова література визначає як стійкий, міцний, такий, що встановився на певному рівні, незмінний. А термін «стабільність» трактується як міцність, стійкість, постійність.

Явища та закономірності психічного життя людей, пов'язані із застосуванням правових норм та участю в правовій діяльності, взаємовідношення людини й права як єдиної системи вивчає юридична психологія.

Одна з галузей юридичної психології — кримінальна психологія — розглядає психологічні закономірності формування протиправових настанов та їх реалізацію в злочинній поведінці. Її провідним завданням є вивчення особливостей психічних станів в умовах злочинних діянь.

Автори відзначають, що специфіка предмету кримінальної психології полягає в своєрідності бачення цих станів, в дослідженні їх правового значення в процесі встановлення істини, у пошуках науково обґрунтованих методів зниження можливості порушення правових норм шляхом психологічної корекції цих станів, так само як і властивостей особи правопорушників.

Дослідники стверджують, що психічні стани так само, як і стійкі особливості характеру та особи потерпілого, правопорушника, свідка, розвиваються та протікають не інакше, як підкорюючись загальнопсихологічним та психофізіологічним законам.

У юристів системою координат є правові норми, зафіксовані в різних законодавчих актах, наприклад в Кримінальному кодексі. Юридичні норми визначають критерій для виділення різних типів делінквентної поведінки. Відхилення особистості від правових норм знаходить свій прояв у психічній та, як наслідок, поведінковій нестабільності.

На нашу думку, поняття психічної стабільності/нестабільності індивіда можуть бути пов'язані з дотриманням або недотриманням норм, що існують в нашому суспільстві, зокрема, правових. Необхідність трактування цих понять обумовлена пошуком їх місця в кримінальній та юридичній психології, оскільки їх тлумачення допоможе глибшому розумінню причинно-наслідкових зв'язків протиправних дій.

Стосовно цілей та завдань нашого дослідження, поняття «стан психічної стабільності» трактується нами як динамічна інтегральна сукупність психічних властивостей конкретного суб'єкта, що має тимчасову локалізацію, яка дозволяє останньому адекватно своїй статі, віку, соціальному стану адаптуватися до навколишньої дійсності та виконувати свої біологічні й соціальні функції відповідно до виникаючих особистих та суспільних інтересів, потреб, загальноприйнятої моралі та правових норм.

Відповідно, стан психічної нестабільності — це умовно виділений момент психіки індивіда, що виявляється в інтегральному відчутті внутрішнього та (або) зовнішнього неблагополуччя та дискомфорту, який характеризується нестійкістю, неміцністю, мінливістю, непостійністю в деяких підсистемах організму або у всьому організмі в цілому щодо координатних об'єктів та, як наслідок, зміною поведінкових реакцій та стереотипів. Це тимчасово утворена система, яка має відносну тимчасову стабільність і схильна до впливу внутрішніх психічних властивостей та попередніх станів особистості і зовнішніх — соціальних та природно-біологічних причин.

Вік, або віковий період — це цикл розвитку, який має свою структуру та динаміку. Віковий розвиток, на думку Л. С. Виготського, це складний процес, який через ряд своїх особливостей приводить до зміни всієї особистості в цілому на кожному віковому етапі. Стадії розвитку характеризуються віковими новоутвореннями, тобто якостями або властивостями, яких не було раніше в готовому вигляді. Автор, розглядаючи динаміку переходів від одного віку до іншого, вперше ввів поняття критичних періодів у психологію. З його точки зору, на різних етапах зміни в психіці можуть відбуватися повільно та поступово, а можуть — швидко й різко. Відповідно, виділяють лизісні (стабільні) та кризові (нестабільні) стадії розвитку. Для стабільного періоду характерний плавний перебіг процесу розвитку, без різких зрушень та змін. Незначні, мінімальні зміни протягом тривалого часу накопичуються та в кінці періоду дають якісний стрибок в розвитку дитини.

Кризові або нестабільні періоди розвитку, на думку автора, характеризуються розузгодженістю в роботі функціональних систем організму, перебудовою багатьох з них, наявністю, разом з позитивними, руйнівних тенденцій. Вчений писав, що розвиток тут, на відміну від стійких періодів, здійснює швидше руйнівну, ніж творчу роботу та розумів критичні періоди як «поворотні пункти в дитячому розвитку, що іноді приймають форму кризи», як періоди, коли розвиток набуває бурхливий, стрімкий, іноді катастрофічний характер. Разом з цим дослідник підкреслював і позитивні тенденції розвитку в період вікових перебудов, які становлять головний та основний зміст всякого критичного періоду.

Згідно з уявленням автора, критичні періоди носять глобальний характер, характеризуються бурхливим розвитком багатьох органів і систем та відрізняються внутрішньою суперечністю із-за одночасного існування руйнівних та творчих тенденцій. Вчений надавав їм великого значення та розглядав чергування стабільних і нестабільних періодів як закон розвитку особистості.

Типова картина кризи, з погляду автора, характеризується афективними вибухами, капризами, конфліктами з близькими, падінням працездатності, зниженням успішності, ослабленням інтересу до занять.

На думку автора, критичні періоди повторюються упродовж онтогенезу. В них виділяють критичні періоди новонародженості, дитинства (вік близько 1 року, 3 років, 6–7 років) та підлітковий період (13–17 років). Вчений підкреслював, що структура особистості підлітка не містить нічого стійкого, остаточного, нерухомого.

На відміну від Л. С. Виготського та його послідовників, А. Н. Леонтьєв [8] розділяє поняття «критичний період» та «криза». З його точки зору, якщо критичний період — неминучий перехід з однієї стадії розвитку на іншу, то при адекватному управлінні процесом розвитку ззовні криз може не бути. Криза (хворобливий, гострий період в розвитку), вважає вчений, не є необхідним симптомом переходу від одного стабільного періоду до іншого, від однієї провідної діяльності до іншої.

М. Кле [5, с. 51] приходиться до висновку про те, що підліткова криза — «це поняття без достатніх підстав».

Якщо розглядати кризу як закономірний етап життя, поріг або ступінь розвитку, то можна взагалі відмовитися від дискусії з приводу існування кризи підліткового віку. «Людина безперервно прогресує, та, як молюск, міняє оболонку» [10, с. 158].

В цілому, у вітчизняній психології існують дві принципові позиції в розумінні критичних вікових періодів:

1. Визнання критичних віків необхідними моментами розвитку, в яких відбувається особлива психологічна робота, що складається з виникнення новоутворень та виникнення нової ситуації розвитку.

2. Визнання необхідності якісних перетворень, які полягають у зміні провідної діяльності і одночасному переході в нову систему відносин. При цьому акцент робиться на зовнішніх, соціальних умовах, а не на психологічних механізмах розвитку.

У зарубіжній та вітчизняній психології багато авторів виходять з уявлення про нормативність, необхідність криз.

С. І. Степанова вікові кризи або кризи (найважливіші з них — пубертатний та клімактеричний) характеризує як реакції організму людини на перебудову фізіологічних процесів у різні вікові періоди, як швидкі зрушення, кожен з яких дає початок новій фазі життєвого циклу.

Наукова психологічна література визначає пубертатний період як етап статевого дозрівання та попередній йому час інтенсивного, нерівномірного розвитку, та росту організму. Хронологічно він відноситься до підліткового віку (англ. *teenage period*) — періоду онтогенезу, перехідного між дитинством та дорослістю [1, С. 389]. Часові межі точно не зафіксовані. За даними дослідників, це період від 11–12 до 16–17 років. Суперечність у визначенні вікових меж, на нашу думку, можна пояснювати тим, що класифікації вікових періодів будуються на різних підставах: фізіологічних, антропометричних, демографічних, психологічних, соціологічних.

Завданнями розвитку пубертатного періоду за С. Керрел [7] є: сепарація та індивідуалізація; розвиток самовизначення; визначення референтної групи; розвиток статевої ідентифікації; розвиток особистої системи цінностей; формування життєвих цілей.

Однією з яскравих особливостей підліткового віку, на думку вчених, є особистісна нестабільність. Вона виявляється, перш за все, в частих змінах настрою, в

афективній вибуховості, тобто емоційній лабільності, пов'язаній з процесом статевого дозрівання, фізіологічними перебудовами в організмі.

Про особистісну нестабільність підлітка судять і по реальному прояву у нього абсолютно різних якостей, часто протилежних, за суперечністю його характеру та прагнень. А. Фрейд [12], кажучи про суперечність особистості підлітка, вказує на такі полярні його якості, як егоїзм — альтруїзм, товарицькість — замкнутість, сліпе підкорення вибраному лідерові — бунт проти будь-якої влади, аскетичність — розбещеність, грубість — уразливість, оптимізм — песимізм, ентузіазм — апатія.

І. С. Кон [4] підкреслює, що підлітковий вік та рання юність є групою підвищеного ризику, оскільки виявляються внутрішні труднощі перехідного віку, починаючи з психогормональних процесів та закінчуючи перебудовою Я-концепції; з'являються протиріччя, обумовлені перебудовою механізмів соціального контролю: дитячі форми контролю, засновані на дотриманні зовнішніх норм та покірності дорослим, вже не діють, а дорослі засоби, які передбачають свідому дисципліну та самоконтроль, ще не склалися або не зміцнилися. Дослідник вважає, що крім соціальних чинників, можливі психічні відхилення, нестабільність Я-концепції, а також індивідуально-особистісні якості дитини (локус контролю та рівень самоповаги) впливають на виникнення девіантної та делінквентної поведінки.

З протиріччям підлітків, їх схильністю впасти в крайності, з нестійкістю поведінки, що часто зустрічається у них, її залежністю від зовнішніх впливів пов'язана поява саме в цей віковий період серйозних соціальних проблем.

Таким чином, проведений аналіз літературних джерел показав, що хронологічні рамки підліткового віку чітко не визначені. Немає порозуміння між вченими і з приводу того, чи є цей період кризовим. Для юристів та кримінологів визначеність у цих питаннях необхідна, оскільки вони безпосередньо пов'язані з віком визначення ступеня кримінальної відповідальності, а також з дефініцією адекватності стану психіки підлітка у момент здійснення правопорушення.

На наш погляд, підлітковий вік є критичним періодом. Критичний період — це природна та неминуча стадія вікового розвитку, що веде до різних новоутворень та що часто не є кризовою.

До основних новоутворень цього періоду, відносять: становлення нового рівня самосвідомості, зміна Я-концепції (відносини з батьками втрачають актуальність, провідними потребами стають потреба в самоствердженні та спілкуванні з однолітками).

Більшість вчених, як вітчизняних, так й зарубіжних, визнають, що нестабільність цього вікового етапу є неминучим атрибутом підліткового віку, знаходить своє виявлення у всіх новоутвореннях даного періоду та робить його особливо небезпечним із-за можливості виникнення різних форм девіантної та делінквентної поведінки.

Література

1. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6 т. Т. 1: Вопросы теории и истории психологии / Гл. ред. А. В. Запорожец. — М.: Педагогика, 1982.
2. Ганзен В. А. Системные описания в психологии. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984.
3. Киршбаум Э. И., Еремеева А. Е. Психические состояния. — Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 1990.

4. Коваль А. Ш. Психологічна нестабільність як категорія психологічної науки // Вісник Одеського національного університету. Т. 3. Випуск 13. Психологія. — Одеса: Астропринт, 2008. — С. 23–29.
5. Кон И. С. Психология ранней юности. — М.: Просвещение, 1989.
6. Кле М. Психология подростка. Психосексуальное развитие. — М., 1991. — 162 с.
7. Кэрел С. Групповая психотерапия подростков. — СПб: БСК, 1997.
8. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека. — М., 1964.
9. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. — М., Изд-во МГУ, 1981.
10. Мясищев В. Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений. — В кн.: Психологическая наука в СССР. — М., Изд-во АПН РСФСР, 1960, т. II. — С. 110–125.
11. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: — К.: Либідь, 1999. — 563 с.
12. Фрейд А. Детский психоанализ (Хрестоматия: Психоанализ раннего детства. Истоки детской психопатологии. Эмоциональное развитие, фантазии, агрессия, сексуальность. Проблемы подросткового возраста. Техника детского психоанализа в клинической практике) / Сост. и автор предисловия Лейбин. — М., 2004.

А. Ш. Коваль — старший преподаватель
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общей и социальной психологии

ОСНОВНЫЕ НОВООБРАЗОВАНИЯ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА И ПСИХИЧЕСКАЯ НЕСТАБИЛЬНОСТЬ КАК ЕГО НЕИЗБЕЖНЫЙ АТРИБУТ

Резюме

В данной статье рассматриваются понятия психической стабильности и нестабильности как общепсихологического явления. Раскрывается специфика кризиса подросткового возраста и его новообразования с их неизбежной нестабильностью.

Ключевые слова: психическая нестабильность, кризис, новообразования, подросток, подростковый возраст.

A. Sh. Koval — senior teacher
Odessa National Mechnikov University
Department of General and Social Psychology

BASIC NEW FORMATIONS OF TEENAGE PERIOD AND PSYCHICAL INSTABILITY AS ITS INEVITABLE ATTRIBUTE

Summary

This articles deals with concepts of psychical stability and instability as general psychological phenomenon. It reveals the specific of teenage period crisis and its new formations with its inevitable instability.

Key words: psychical instability, new formations, crisis, teenager, teenage period.